

ANTONIMIYA HODISASINI O'QITISHDA FOLKLOR NAMUNALARIDAN LINGVISTIK MASHQ SIFATIDA

FOYDANALISH

Ilmiy rahbar: f.f.f.d. (PhD) D.A.Abduvaliyeva

JDPI magistranti I.I.Usmonqulova

Annotatsiya. Maqolada ona tili darslarida leksikologiya bo'limiga oid antonimiya mavzusiga doir lingvistik mashqlarni tuzishda xalq og'zaki ijodi namunalari hisoblangan maqol va topishmoqlardan foydalanishning samarali usullari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: So'zlarning shakl va ma'no munosabati, antonimiya, lug'aviy antonimiya, affiks antonimiya, frazeologik antonimiya, grammatik antonimiya, maqol va topishmoqlar

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ilm-fanni rivojlantirish borasida ilm-fan fidoiylariga kata ishonch bildirmoqda. Va bu borada qator islohatlar olib borilayotganligiga quyidagi so'zlari yaqqol dalilidir."Mamlakatimizda ilm-fanni dunyoda hech kimdan kam bo'lmagan darajada rivojlantirish uchun sizlarga va barcha olimlar, ilmiy jamoalarga zamonaviy shart-sharoitlarni yaratib berish biz uchun ham qarz, ham farzdir." [*Mirziyoyev SH.M "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib,yangi bosqichga ko'taramiz" Toshkent-"O'zbekiston"-2017 166-180-bet*]

Ma'lumki, bugungi kunda umumta'lim maktablarida fanlarni jumladan, ona tili fanini o'qitishning eskicha usullari zamon talabiga to'la javob berolmay qoldi. O'qituvchilarning o'qitish tizimidagi o'rnini belgilash hozirgi kunning muhim masalasidir. Bugungi kun o'zbek tili fani o'qituvchisi mumkin qadar mustaqil, erkin faoliyat ko'rsatish yo'lidan bormog'i lozim. Buning uchun unda chuqur bilim, tajriba, iqtidor va shu bilan birga, bolalarga bilimni yetkaza olish mahorati bo'lishi zarur. Zero, «biz o'z iste'dodli, fidoyi bolalarimizga, farzandlarimizga bilim va kasb cho'qqilarini zabt etish uchun qanot berishimiz kerak».[*Karimov I.A Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch. –Toshkent: Ma'naviyat. 2008. 87-bet*] Fan va texnikaning jadal rivoji ta'limning turli sohalari va qatlamlariga ham shiddat bilan kirib kelib, uning mohiyatini, andozalarini yangilashga, o'zgaritirishga munosib zamin yaratmoqda.

Dars shakllari va usullarining rang-baranglashishi, innovatsion pedagogik texnologiyalarning ta'lim sohasiga keng joriy qilinishi ana shunday o'zgarishlar sirasidandir. Shu ma'noda, ta'lim muassasalarida ona tili darslarida o'qituvchi va

o'quvchi hamkorligiga asoslangan, talabalar faolligini oshirishga yo'naltirilgan turli shakl va usuldagi darsliklardan foydalanib, ona tili ta'limi samaradorligiga erishish, o'quvchi-talabalarning bilim va tafakkurini yuksaltirish bugungi kunning, o'zbek tili o'qitish metodikasining eng muhim muammolari siraga kiradi. Umumiy o'rta ta'limning ona tili o'qitish mazmunini tashkil qiluvchi DTS talablarida belgilangan maqsad va vazifalarni amalga oshirishga yo'naltirilgan ona tili o'quv dasturida o'quvchilar egallashi zarur bo'lgan nazariy bilim, ko'nikma va malakalar aniq yoritib berilgan. Unda ona tili fanining bo'limlariga alohida to'xtalib, har bir tushunchaga muayyan izohlar berib o'tilgan. Kuzatishlardan ma'lum bo'ldiki, umumiy o'rta ta'lim uchun ona tili fanidan ayni paytda amaldagi Davlat ta'lim standarti talablarida o'quvchilarning fonetika, leksikologiya, morfologiya, nutq madaniyati va stilistika, punktuatsiya bo'limlarini o'zlashtirishlari uchun zaruriy nazariy tushunchalar ancha batafsil yoritilgan. Nazariy tushunchalar bilan bir qatorda o'quvchilarning yoshiga va qobiliyatiga ko'ra lingvistik mashqlar ham berib boriladi . Bu mashqlar o'quvchilar qiyinroq o'zlashtirayotgan mavzuni to'liqroq o'zlashtirishga, o'zlashtirgan mavzuni esa mustahkamlashga yordam beradi.. Leksikologiya bo'limi orqali so'zlarning shakl va ma'no munosabatiga turlari haqida ma'lumotga ega bo'lamiz .

So'zlarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra to'rt turi mavjud.

- ❖ Omonimlar;
- ❖ Sinonimlar;
- ❖ Antonimlar;
- ❖ Paronimlar.

Antonimlar mavzusi 5-sinfdan boshlab o'tiladi. O'quvchilar mavzuni mukammal o'rganish jarayonida mashqlarning o'rni beqiyos. Mashqlar o'quvchilarga tushunarli , topqirlikka, izlanuvchanlikka yo'naltirmog'i kerak. Aynan mashqlarni xalq og'zaki ijodi namunalaridan tanlamoq o'quvchilarga yanada qiziqarli tuyilishi tabiiy . Chunki bolalar topishmoq , maqollarni o'qish , ichidan antonim juftliklarni topishi dars jarayoniga samarali tasir o'tkazadi.

Xo`sh, antonimlik qanday hodisa ? Biz bu savolga javob berish uchun tilshunoslarning antonimiya hodisasi haqidagi fikrlariga to`xtalamiz. Antonimiya kontekstdagi ikkita leksik birlik yoki so`zlar o`rtasidagi qarama-qarshi semantik munosabatni ifodalaydi.[*S. J. Smit Sinonimiya va antonimiya. 1867*] S.J.Smit o`z asarida antonimiyani 2ta guruhga bo`ladi:

- ❖ Leksik antonimlar;
- ❖ Grammatik antonimlar.

O`zaro zid ma`noli so`z va qo`shimchalarga antonimlar (zid ma`noli so`zlar) deyiladi. So`z maqomidagi antonimlar lug`aviy (leksik) antonimlar, qo`shimcha maqomidagi antonimlar esa affiks antonimlar sanaladi. [*A.Nurmonov, A.Sobirov, SH. Yusupova Hozirgi o`zbek adabiy tili darslik Toshkent-“ILM ZIYO”-2015*]

Demak, antonimlar qarama-qarshi zid ma`noli so`zlardir. Antonimlar doimo ikki qarama –qarshi a`zodan iborat bo`ladi. Birini aytsak ikkinchisini xayolimizga keltiramiz.

Masalan, *Sovuq* deyishimiz bilan *issiq* esimizga tushadi. *Sovuq* va *issiq* so`zlari antonim juftliklardir. Antonimlik hodisasi bir so`z turkum doirasida kuzatiladi. Antonimlarning quyidagi ko`rinishlarini uchratamiz.

- ❖ Lug`aviy antonimiya;
- ❖ Affiks antonimiya;
- ❖ Frazologik antonimiya.

I. Lug`aviy antonimiya –leksemalarning bir-biriga zid ma`no anglatishi asosida guruhlanishi. *Oq* va *qora* , *qalin* va *yupqa* kabi . Lug`aviy antonimlar sifat so`z turkumida keng tarqalgan ,ot, fe`l,ravish, so`z turkumlarida kamroq uchraydi. [*JAMOLXONOV H. HOZIRGI O`ZBEK ADABIY TILI Toshkent — «Talqin» — 2005*]

Lug`aviy antonimlarga doir mashqlar:

1. Quyidagi berilgan topishmoqlarning javobini toping? Ulardan antonim soʻzlarni topib, ularga soʻroq bering va qaysi soʻz turkumi ekanligini aniqlang.

NAMUNA: Kunduzi ochiq yurar,

Kechasi yopiq turar.

Javobi: *quyosh.*

Soʻrogʻi: *nima?*

Soʻz turkumi: *ot*

1. Kunduzi ochiq yurar,
Kechasi yopiq turar.
2. Shahari bor, odami yoʻq,
Daryosi bor, suvi yoʻq.
3. Oq dalada qora urugʻ.
4. Oilaga vafoli,
Yomonlarga jafoli,
Koʻcha-koʻyda tegmaydi,
Hovliga hech qoʻymaydi.
5. Pishmagani maza,
Pishgani bemaza.
6. Oyimqiz yer tagida ,
Sochlari yer ustida.
7. Sovuq kirib , issiq chiqar.

Bu mashq orqali o`quvchilar topishmoqlar bilan tanishish bilan bir qatorda, ular tarkibidagi antonim so`zlarni topadilar. Zid ma`noli so`zlarning qaysi so`z turkumiga oid ekanligini aniqlaydilar. Bundan tashqari leksikologiya bo`limi morfologiya bo`limi bilan integratsiya qilinib o`rganiladi.

2. Quyidagi maqollarni ma`lum belgisiga ko`ra berilgan jadvalga joylashtiring .

1. Er yigit o`zi uchun tug`ilar ,
Eli uchun o`lar.
2. Mehnatli non -shakar,
Mehnatsiz non- zahar.
3. Gapni oz so`zla,
Ishni ko`p so`zla.
4. Eliga vafo qilgan
Yoviga jafu qilar.
5. El kuyinganida kuyingan botir,
El suyinganida suyingan botir.
6. Ishi borga bir kun hayit
Ishi yo`qqa har kun hayit.
7. Yaxshi bilan yo`ldosh bo`lsang,
Yetasan murodga.
Yomon bilan yo`ldosh bo`lsang,

Qolasan uyatga.

8. Mehnatli osh osh bo`lur ,
Mehnatsiz osh- tosh.

9. Kishi yurtida shoh bo`lguncha ,
O`z yurtida gado bo`l.

Antonim otlar	Antonim fe`llar	Antonim Sifatlar	Antonim ravishlar	Antonim modal so`zlar
...	<i>Tug`ilmoq- o`lmoq</i>

Bu jadvalga mos maqollar topib , davom ettiring!

Maqol o`quvchilarni pand-nasihati ruhida tarbiyalaydi. Ularni komillikka yetishishida munosib hissa qo`shadi. O`quvchilarga maqollar tarkibida antonim sozlarni topib ularning so`z turkumini aniqlash qiziq tuyuladi. Bu esa leksikologiya bo`limini morfologiya bo`limi bilan aloqadorlikda o`qitishga imkon yaratadi.

II. Affiks antonimiya qo`shimchalar o`rtasidagi zid ma`nolilik tushuniladi. Asosan antonimlik sifat so`z turkumidagi qo`shimchalarda uchraydi.

Masalan, suvli – suvsiz Bulardan birinchisi asosdan anglashilgan narsaga egalik ma`nosini, ikkinchisi shu narsaga ega emaslik ma`nosini ifodalaydi.

Affiks antonimlar mavzusiga doir mashqlar:

1. Nuqtalar o`rniga mos qo`shimchalarni qo`yib ko`chiring va maqollarni izohlang!

1. El... yer – bozor,
El... yer – mozor.
2. Mard o`zar, ...mard to`zar.
3. Odob... bola elda manzur.
4. Bilim...ning bilimi yuqar,
Bilim...ning nimasi yuqar.
5. ...maza qovunning urug`i ko`p

2. Jadvalni to`ldiring. To`gri kelgan so`z va qo`shimchalarni qo`ying.

So`zlar: *obro`, davlat, xabar, itoat, suv, go`sht, odob.*

Qo`shimchalar: *-siz, be-, no*

So`zlar	Qo`shimchalar	Qarama-qarshi ma`nodagi qo`shimchalar
<i>Go`sht</i>	<i>-li,-dor,ser-</i>	<i>-siz</i>

	<i>li-,ba-</i>	
	<i>li-,ser-</i>	
	<i>li-,-kor</i>	
	<i>li-,bo-</i>	
	<i>li-</i>	
	<i>-dor,bo-</i>	

III. Frazeologik antonimiya ikki frazemaning o'zaro zid ma'no ifodalashidir: *oshig'i olchi va ishi o'ngidan kelmaslik; boshi ko'kka yetmoq va fig'oni falakka chiqmoq kabi.* [JAMOLXONOV H. HOZIRGI O'ZBEK ADABIY TILI Toshkent — «Talqin» — 2005]

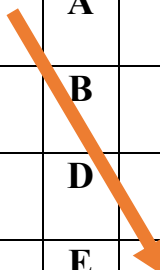
Demak, frazeologik antonimlik ikki ibora o'zaro qarama-qarshi ma'no bildirishidir.

Frazeologik antonimiyaga doir mashqlar

1. Antonim juftliklarni chiziqlar yordamida birlashtiring va Iboralarning ma'nosini yozing!

NAMUNA: 1-F Ko'kka ko'tarmoq – Ulug'lamoq, Yerga urmoq – haqoratlamoq. Ulug'lamoq-haqoratlamoq antonim juftliklar.

1	Ko'kka ko'tarmoq	A	Yuzi shuvut
2	Yuzi yorug'	B	Ichi qora
3	Oq ko'ngil	D	Qovog'idan qor yog'moq
4	Ohori to'kilmagan	E	Yuragiga g'ulg'ula tushmoq

5	Ko`ngli joyiga tushmoq	F	Yerga urmoq
6	Boshi ko`kka yetmoq	G	Armisoqdan qolgan

Xulosa o`rnida shuni aytish mumkinki, o`qituvchining dars jarayonida asosiy yordamchisi bu- darslikdir. Darsliklarda puxta , tushunarli va albatta, mavzuni qamrab olgan mashqlarning kiritilishi kutilgan natijani beradi. Ona tili darslarida ,xususan, leksikologiya bo`limida xalq og`zaki ijodi namunalari: maqol,topishmoqlardan mashq sifatida foydalanish o`quvchilarga mavzuni tushunish bilan birga pand-nasihat beradi desak, yanglishmagan bo`lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *Jamolxonov H. Hozirgi o`zbek adabiy tili Toshkent — «Talqin» — 2005. 157-163-bet*
2. *Karimov I.A Yuksak ma`naviyat-yengilmas kuch. –Toshkent: Ma`naviyat. 2008. 87-bet*
3. *Mirzayev T. Musoqulov A. Sarimsoqov B. “O`zbek xalq maqollari to`plami” “Sharq”-2005.33-135-bet*
4. *Mirziyoyev SH.M. “Milliy taraqqiyot yo`limizni qat`iyat bilan davom ettirib,yangi bosqichga ko`taramiz” Toshkent-“O`zbekiston”-2017 166-180-bet.*
5. *Nurmonov A , Sobirov A, Yusupova SH. Hozirgi o`zbek adabiy tili darslik Toshkent-“ILM ZIYO”-2015 64-70-bet*
6. *O`zbek xalq topishmoqlari to`plami*
7. *S. J. Smit Sinonimiya va antonimiya. 1867 13-45-bet.*